

СРЕТЕН ЧИТАКОВИЋ

Сећање на илегални рад у Љишком крају* (1942—1944.)

Одмах после капитулације бивше Југословенске војске Комунистичка партија Југославије још више активира своје чланство да објашњава политичку ситуацију и врши припреме за оружани устанак.

У Љигу је постојала партијска организација још од пре 1934. године, а у првим данима окупације 1941. године и реонско партијско, војно и скојевско руководство за Љиг и околину. Ове организације су својим политичким радом прошириле утицај Партије. Та активност Комунистичке партије развијала се и у другим крајевима. После напада фашистичке Немачке на Совјетски Савез Покрајински комитет Комунистичке партије за Србију обраћа се српском народу:

„... да се дигне на ноге и одлучно постави питање свог ослобођења од ропства крвожедних окупатора“.

Само три дана после напада Немачке на Совјетски Савез одржан је у окупираном Ваљеву састанак Окружног комитета КПЈ за Ваљево на коме је донета одлука да се формира Ваљевски народноослободилачки партизански одред. Тада је одређен и Штаб Одрода, који је већ двадесет осмог јуна 1941. године формирао своју прву оружану јединицу — Колубарску партизанску чету. Било је то у селу Бујачићу, код Ваљева, недалеко од куће Саватија Станишића, поред самог ужичког пута. Том великом догађају били су присутни и два друга из Љига који су одмах ступили у редове чете, а само пет дана касније, 3. јула, из Љишког краја у истом строју наћи ће се још 32 борца. Ово је било прво и најмасовније приступање бораца у партизанске редове на целој територији ваљевског краја. Кћери и синови Колубаре и Качера са заносом су кренули у борбу про-

---

* Овај прилог представља изводе из говора Сретена Читаковића, члана ратног ОК КПЈ за Ваљево и истакнутог првоборца Љишког и ваљевског краја који је одржао 27. новембра 1967. године у селу Цветановцима приликом откривања споменика стрељаним члановима НОО Цветановаца. (Збирка НОР-а Међуопштинског историјског архива у Ваљеву бр. 250).

тив окупатора, као што су то чинили и њихови славни преци у ранијим борбама за ослобођење крвљу натопљене земље.

Иако је у том моменту број чланова КПЈ у Љигу и околини био врло мали: свега осам чланова Партије и осам кандидата и око 36 чланова СКОЈ-а и један партијски актив од пет комуниста у Белановици, њихов углед и ауторитет у масама био је велики што се показало већ на самом почетку устанка. Народ љишког краја несебично помаже партизанске јединице, како у храни, оделу, тако и у одашњању нових бораца. Таква пуна сарадња омогућила је нашим јединицама да воде успешне борбе против Немаца: у Латковићу 9. августа, Лајковцу 15. августа, Горњем Мушићу 17. августа, Љигу 10. септембра и друге.

Народ је на самом почетку оружаног отпора могао да види ко су му истински пријатељи, а ко четници који су још увек говорили да није време за борбу против окупатора.

Немци су, и поред надмоћности у људству и наоружању, трпели пораз за поразом. Терором, масовним стрељањима, пљачком и паљењем кућа у Мачви и ваљевском крају верно извршавају наредбу свога генерала Бема од 25. септембра 1941. године:

„Ваш је задатак да прокрстарите земљом у којој се 1914. потоцима лила немачка крв услед подмуклости Срба, мушкараца и жена.

Ви сте осветници тих мртвих.“

У остваривању својих задатака Немци су верне сараднике добили у домаћим издајницима, међу којима се истичу четници Драже Михајловића. Своју сарадњу са непријатељем четници су доказали хватањем 360 партизана и њихових присталица које 12. новембра 1941. године у Словцу предају Немцима да би ови од тог броја у Ваљеву 27. новембра, стрељали 270.

Већина бораца Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда, после продора Немаца за Ужице, остаје на свом терену, док је други део, водећи борбу са непријатељем отишао у Санџак и Босну. Половином јануара 1942. године Ваљевски народноослободилачки партизански одред подељен је на Ваљевски и Суворорски одред који настављају још суровије борбе против Немаца и њихових сарадника, који су се удружили да би уништили једине преостале партизанске јединице на већем делу територије Србије. По јакој зими, са мало муниције, слабо одевени, промрзли, полубоси и гладни, под до тада невиђеним условима уз надчовечанске напоре и издржљивост која је задивила и саме непријатеље наше јединице се упорно боре читаву дугу зиму 1941-1942. године против удружених и добро наоружаних и припремљених непријатеља. Ваљевски народноослободилачки партизански одред је 6. марта 1942. године прешао у Босну, а Суворорски се 18. марта исте године распао.

Од тада за народ ваљевског и качерског краја настају незапамћено тешки дани. Хапшења, батинања, пљачкања, стрељања, вешања, одвођења у логоре, на принудне радове, одређивање за таоце и много шта доживљавао је народ за све време окупације.

У таквим условима када је непријатељ, поред непрекидног терора, контролисао многе куће, штале и кошаре, шуме и шумарке, путеве и стазе одвијао се илегални партијски рад. Већ половином фебруара 1942. године

Окружни комитет КПЈ за Ваљево упутио ме је у део колубарског среза ближе Љигу ради организовања илегалног партијског рада. Почетком марта на то подручје стигао је Милош Минић, инструктор ПК КПЈ за Србију при Окружном комитету Ваљево и Милка Минић, члан Окружног комитета КПЈ за Ваљево која је убрзо била ухапшена у Цветановцима, али је успела да побегне из немачког затвора у Ваљево. У прво време мали је број сарадника народноослободилачког покрета по селима, али се он временом повећавао. Постепено су савлађиване велике и бројне тешкоће у начину организовања илегалног рада, јер је то било ново, како за илегалне партијске раднике, тако и за сараднике народноослободилачког покрета.

У свакодневној лажној непријатељској пропаганди — да су партизани уништени, да ће Немци победити Совјетски Савез и поред великих тешкоћа пробијала се у народ истина о борбама партизанских јединица на другим теренима често и у неколико речи. И када на целом терену ваљевског округа нисмо имали никаквих организација, изузев појединаца, људи су нас примали и заједно са нама радили, дубоко убеђени у победу народноослободилачке борбе. Због тога смо били у могућности да стварамо и организације. Први илегални народноослободилачки одбор у округу формиран је у Горњем Мушићу марта 1942. године. Партијска организација, такође прва у округу, сем Ваљева, била је формирана почетком маја 1942. године у селу Цветановцима. Њу су чинили Миодраг Филиповић - Бића, секретар, Олга Апостоловић и Драгутин Лучић, чланови.

Осим тога, у 1943. и 1944. години наш рад се проширио на око 40 села у срезу колубарском, док су у овој околини формиран народноослободилачки одбори и активи СКОЈ-а у Цветановцу, Јајчићу, Велишевцу у Дучићу НОО, актив СКОЈ-а и партијска ћелија; у Бабајићу, Бошњановићу и Горњој Топлици активи СКОЈ-а, а у Славковици актив омладине.

У Цветановцима је формиран илегални НОО почетком новембра 1943. године, у њиви званој „Раван“ (близу штале Мијанла Кустурића). Изабрани су најактивнији, најоданији и најугледнији људи из овог села: за председника Милорад Филиповић, за секретара Радован Кустурић, за благајника Светолик-Лика Митрић и члан Бошко Пауновић. Формирању одбора присуствовали су Мика Милосављевић, секретар Окружног комитета КПЈ Ваљево, и Сретен Читаковић, члан Окружног комитета КПЈ Ваљево.

МИЛОРАД ФИЛИПОВИЋ

Милорад Филиповић је био човек из чије се куће још пре рата спроводила прва агитација за Комунистичку партију Југославије, човек који је својим поштеним радом и залагањем на унапређењу пољопривреде служио за пример, човек чија је цела кућа активно учествовала у раду за НОБ, човек који се и поред честог хапшења никад није поколебао у ствар НОБ, којој је он предано служио.

Радован Кустурић, кандидат Партије, био је неуморан у раду на унапређењу пољопривреде и његови су производи, као први и најбољи, увек били цењени. Био је врло активан и у задружном покрету у селу.

Светолик-Лика Митрић био је богат и угледан човек, али је знао да цени праведност и циљеве народноослободилачког покрета коме је пришао. Активно је радио на јачању нашег утицаја не само међу сиромашним и средњим већ и међу богатим људима.

Бошко Пауновић се од почетка ангажује у раду за народноослободилачки покрет. У најтежим данима илегалног партијског живота дао је све од себе и омогућио утицај и рад Партије у свом селу. Као кандидат Партије, био је предан у извршавању њених задатака одлазећи на партијске везе у Љиг, Мионицу и Ваљево.

Овај одбор је развио врло живу политичку активност и у другим селима. Тако је само једног месеца, крајем 1943. године, прикупио око 20.000 динара прилога за народноослободилачки фонд. Одбор је, такође, растурао вести и остали пропагандни материјал, обезбеђивао боравак и изградио једно склониште за потребе партијских радника док су се налазили у овом селу, затим је одржавао и своје седнице на којима је подносио извештај о раду и одређивани — примарни нови задаци. Истога дана био је упознат преко наше радио станице „Слободна Југославија“ о другом заседању АВНОЈ-а, 29. новембра 1943. године, и његовим историјским одлукама.

Захваљујући овако активном раду чланова Партије, кандидата, скопјевског актива и несебичног удела илегалног народноослободилачког одбора, наш утицај у овом селу био је јачи него било где у срезу колубарском и округу ваљевском, јер је радом обухваћено око 30 кућа.

Како је утицај НОБ у Цветановцима, и већини села бившег среза колубарског био велики и непријатељ је то осећао и често спроводио терор над народом. Четници нису излазили из појединих села а њихове наредбе, да оно што траже они и окупатор од жита и осталих намирница, мора за народ да буде обавеза, да се то мора и испунити. Свему овоме супротстављали су се саботирајући наши сарадници. Четници и Љотићевци су, осим хапшења и батинања појединаца, приступили и масовнијем затварању људи и жена, већином наших сарадника. Такво једно масовније хапшење (око 60 лица) извршили су Љотићевци августа 1943. године у овој околини. Специјална полиција их је даноноћно саслушавала у Бабајићу, тражећи и помоћ у хватању илегалних партијских радника. Батине су пљуштале а одговор наших сарадника је био увек исти: Не знам! Већина је пуштена, јер нису ништа признали, а неке су отерали у логор на Бањици.

Наше организације и сарадници у свим селима среза колубарског помогли су Окружном комитету КПЈ за Ваљево да успешно спроведе организацију растурања свога летка уочи 6. маја 1944. године, што је

имало важног политичког одјека у народу који је видео да партизана и комуниста има и да организовано раде. Ово је запрепастило четнике и њихове сараднике, па су, поред својих постојећих снага, позвали у помоћ тзв. Тамнавску летећу четничку бригаду.

Настало је опет велико хапшење наших симпатизера из Цветановаца, Велишеваца, Славковице, Кадине луке, Берковца, Ракара, Струганика, Дучића, Бошњановића, Бабајића и Јајчића. Ухваћено је 50 људи и жена које су водили по селима среза колубарског и најзад их пустили у селу Јабучју, срез тамнавски. Четници су и овом приликом изгубили сваки углед у народу, јер су сви похапшени били виђенији и поштенији од ма кога у четничким редовима. То је утицало да и они људи, који су до тада били на страни издајника, или неопредељени, стану на страну ових поштених људи, на страну народноослободилачког покрета. Масовно хапшење претворило се у политички пораз четника.

Наши сарадници храбро су се држали и када су били ухапшени и када су партијски радници боравили у њиховим зградама а непријатељске јединице пролазиле кроз дворишта или вршиле претрес села, засеока, и када је немачки панцирни воз пролазио крај њихових кућа, а по неки пут и стајао ту; били су свакодневно са својим укућанима, изложени опасности, често и већој него илегални партијски радници који су били и наоружани. Илегални партијски радници буду и оду, а сарадници су морали да остају ту, на лицу места. У исто време илегални партијски радници су били стално у покрету, неуморно обједињавали снаге отпора и својим примером и храброшћу васпитавали и сараднике народноослободилачке борбе. Да би се постигли што успешнији резултати Окружни комитет КПЈ за Ваљево у селу Цветановцима, у колиби Станимира Ивановића формирао је почетком јануара 1944. године Среско партијско поверенство за срез колубарски, у коме су били Миленко Топаловић, секретар, Јова Гркинић — Шале и Милвоје Гајић — Васко, чланови.

Иако на целој територији ваљевског округа није било партизанских јединица после распада Суворског партизанског одреда, сем кратког времена у јесен 1942. и пролеће 1943. године, заједничким радом свих наших људи, илегалаца и сарадника, у срезу колубарском, постигло се неки пут више него да су постојале снаге партизанског одреда. Показало се да народ, и голорук а политички усмерен, може успешно да се бори за своје ослобођење.

Да би што боље био организован партијски рад са сарадницима су увек уговорани одређени знаци слободног приступа или не. Тако је стварана и обавештајна служба у свим нашим организацијама.

Другови из илегалног НОО указивали су на то да треба да будемо обазривији према Исајилу Бранковићу, члану скојевског актива у Цветановцима, јер су га виђали у друштву Љотићеваца, а дружно се и са четничким сарадницима из Цветановаца. Обратили смо већу пажњу на њега, јер је постао неактиван члан СКОЈ-а, а није долазио ни на заказане састанке да би се о његовом држању и дружењу са непријатељем разговарало.

Већ 26. јуна 1944. године четници су похватили из суседних села и Цветановаца око 20 људи, већином наших сарадника. Међу ухапшенима био је цео НОО из Цветановаца.

Ухапсили су и Исајила Бранковића, који је без батина одао наше сараднике и тиме потврдио своју сарадњу са четницима. Добровољно је ступио у њихове јединице и постао међу њима јако омиљен.

За мучење ухапшених четници су позвали још истакнутије батинаше, опробане мучитеље у одузимању живота сарадника народноослободилачког покрета. Око пет до шест дана у селу Бошњановићу вршен је страховити притисак на похапшене. Батине, и то кржаве батине, биле су само почетак мука. Многи су толико тучени да се нису могли данима ослонити на ноге и руке. Ноћу су их изводили на „стрељање“ да би од њих, и оних у затвору, изнудили признање. И поред тога, уста ухапшених, како су терећени од стране издајника, остала су и даље са једном речју „не знам“. А речи одборника илегалног Народноослободилачког одобра села Цветановаца остале су речи величине и снаге, како одбора у целини, тако исто и народноослободилачке борбе. Нису тражили милост за своје животе, како су и сами видели и чули да ће ослобођење ускоро доћи, јер су дивизије НОВЈ биле на путу за западну Србију, а у Шумадији шумадијске бригаде и одреди водили су успешне борбе против непријатеља.

Народ овога краја, који је чуо за ухапшене и њихово мучење, са зебњом и страхом је очекивао шта ће бити даље.

Четници су 31. јула 1944. године у селу Јајчићу извршили тежак злочин какав народ тог краја није запамтио. Тога дана после подне убили су председника илегалног Народноослободилачког одбора села Цветановаца Милорада Филиповића, секретара Радована Кустурића, благајника Светлика Митрића и члана одбора Бошка Пауновића. Истога дана су убили и Младена Никића, комунисту из Санковића, а дан касније и сестру нашег борца Милоја Милићевића.

Херојско држање одборника, како при саслушавању — мучењу, тако и приликом стрељања, достојно је држања многих илегалних партијских радника ваљевског округа, као Љубинке Марић из Мионице, члана Среског поверенства за срез колубарски, затим народног хероја Живана Бурђевића, сељака — комунисте из села Балиновића, Андре Савчића, секретара Среског партијског поверенства за срез посаво-тамнавски и многих других.